

СИМО МАТАВУЉ

Приче из београдског живота

Приредио и предговор написао
Рашко В. Јовановић

■ Laguna ■

Copyright © овог издања 2021, ЛАГУНА

На корицама – Лука Младеновић: *Варош кайија* (1931)
и *Госпионица „Кичево“* (1928)

Приче из
београдског
живота

САДРЖАЈ

Предговор:

Симо Матјавуљ – београдски ирријоведач 9

ПРИЧЕ ИЗ БЕОГРАДСКОГ ЖИВОТА

Чудни разговори 27

Нововерци. 35

На забави. 73

Влајкова тајна. 103

У Филадельфији. 115

Аранђелов удес 129

Сукоби 145

Марија 155

Догађај са попом Цијуном 167

Ускоци 181

Седница женског добротворног друштва. 189

Гледајући Хамлета. 197

Кандидат	209
Предмет за причу	217
Бакоња у Биограду	227
Привиђење нашег Џентлмена	243
Мурталов случај	253
Божитње јутро	265
Наумова слутња	273
Београдска деца	283
Оне ноћи	295
<i>Речник њуђица и мање њознајих речи и израза</i>	<i>303</i>
<i>О њисцу</i>	<i>311</i>
<i>О њриређивачу</i>	<i>315</i>
<i>Најомена њриређивача</i>	<i>317</i>

Проф. др Рашко В. Јовановић

СИМО МАТАВУЉ – БЕОГРАДСКИ ПРИПОВЕДАЧ

1.

У стваралаштву Сима Матавуља (1852–1908), свакако једног од најзначајнијих писаца епохе реализма у српској књижевности, тематски и начином обраде истиче се, поред два романа, две драме, затим недовршене аутобиографије и једног сатирично-мемоарског списка, близу стотину приповедака објављиваних у књижевним часописима, календарима и различитим алманасима и највећим делом потом сврстаних у дванаест збирки приповедачке прозе, од којих две носе називе *Из београдској живојџа* (1891) и *Београдске љриче* (1902), док је трећу насловио једноставно *Живојџ* (1904), мада приповедака, новела и цртица са темама из живота у српској престоници има и ван његових објављених збирки.

Наиме, београдских приповедака има у Матавуљевом опусу готово исто колико и оних из приморског и црногорског живота заједно, што ће рећи нешто више од педесет, тако да се може рећи како су животне појаве и догађања у граду на ушћу Саве у Дунав били веома инспиративни за писца који је у књижевност ушао

описујући живот у родној Далмацији и који ће, по доласку у Београд, напоредо са београдским писати и приповетке из приморског живота.

„Матавуљ је био потпун реалист. Без романтичарско-га васпитања, уман човек, трезвена духа и позитивне природе, књижевно васпитан код доследних француских реалиста, он је сав у чистим идејама европскога реализма седамдесетих и осамдесетих година.“ Ова тачна Скерлићева констатација потврђује се и данас, када савремени читаоци Матавуљевих приповедака из београдског живота, насталих током последње деценије претпрошлог и прве деценије прошлог столећа, могу, читајући их, стећи темељан увид о томе како се живело у српској престоници тога доба, као и да створе посебну слику о животу негдашње градске периферије, нарочито Палилуле. Живот тог у оно доба предграђа Београда инспирисао је и друге писце реалисте, међу којима су: Стеван Сремац, са више приповедака из живота српске престонице, Бранислав Нушић, који ће, поред бројних дела намењених сцени са темама из београдског живота, написати неколико књига приповедака и козерија, као и једну књигу мемоарских записа под насловом *Из њолујрошлостѝи – белешке, цртѝице, сећања*, са успоменама на догађаје у Београду и Србији 19. века, затим Драгослав Ненадић, аутор драмског триптихона *Под жрвњем*, који садржи једночинке *Весели дом*, *На њрелому* и *Пред новим животоѝом* (1908), и једне драмске слике из београдског живота, *Срећковићи* (1908), док је Милутин Ускоковић, поред осталог, писац кратких прича *Под животоѝом* (1905), збирке приповедака *Кад руже цветѝају* (1912) и два романа – *Дошљаци* (1910) и *Чедомир Илић*

(1914), у којима се описују углавном несрећне судбине младих људи – дошљака у Београд.

Симо Матавуљ, одмах пошто се 1889. године наста-нио у Београду, почео је да пише приповетке у којима ће се позабавити двома карактеристичним и тада актуелним појавама у граду на ушћу Саве у Дунав. У причи „Нововерци“, једној од најранијих, описаће назарене, припаднике евангелистичке секте који су долазили у Београд из Аустроугарске, а у другој, „Грешном детету“, судбину деце из сеоских средина која, учећи школу у Београду, послужују по кућама боље ситуираних грађана, где се хране и станују. Већ кроз две године објавиће књигу приповедака *Из београдској живоји* (1891), да би, почетком 20. века, штампао још две – *Београдске њриче* (1902) и следећу, коју је насловио једноставно *Живоји* (1904). Јован Скерлић, вероватно подстакнут и насловом *Београдске њриче*, овако ће проценити то Матавуљево дело:

„Само, само ове београдске приче ипак нису довољно београдске. Оне јасно кажу да г. Матавуљ, поред свега свога књижевнога талента и образовања, није успео да уђе у београдски живот и да га јасно и изразито претстави. Ако не можемо о чему другоме, ми, рођени Београђани, Београђани из Београда, можемо о томе говорити. Београд је у нама у чару првих детињских успомена: то су они стари шанчеви, обрасли у кукути и чкаљу, опале турске куће са широким и гроздастим чардаклијама, и шандудовима, нестале чесме, Чукур-чесма, Сакар-чесма, Тоскина-чесма, онај стари Београд са уским улицама и ћерамидом покривеним кућама; омирске домбе Дорћолаца и Циганмалаца, Врачараца и Палилулаца. Чудан је, несхватљив наш Београд са свом

силном мешавином раса и народности, са Немцима, Чесима, Мађарима, Јеврејима и Циганима, тако да личи на удолицу у коју се сливају људи са свих страна у борби за комад хлеба. Ко сачињава Београд, шта је то управо београдски живот? Да ли она стара грчка и цинцарска буржоазија, сада посрбљена, себична, грабљива, ћивтинска, са кућама пуним бакарнога посуђа и турских ћилима; или оно полусеоско становништво у Палилули, са својим торлачким говором, са колом које игра недељом на раскрсницама, са својим једрим девојкама и момцима убојицама; или становници Јеврејске Мале, старци, у фесовима и пругастим антеријама, са лицима и брадама као у библијских пророка, девојке црних и пламених очију, које брзо вену као прерано процветало цвеће; или чисто српско становништво, млада буржоазија, мала трговина, занатлије, чиновници, скоро досељени из унутрашњости Србије, који су донели особене типове и обичаје својих крајева; оних десетак хиљада Старосрбијанаца и Македонаца, који чувају своје одело, имају своје каване, и еснафе; пречани, који се као оаза држе са својим развученим говором и ситним претензијама на 'ноблес'. (...) Ко ће нам рећи шта је Београд, Београд у хаотичном стању распадања, Београд где се сукобило неколико векова, неколико народности, неколико раса, неколико цивилизација, Београд пометен, издивен из колосека, бездојан? Све нам то још нико није казао, и ми осећамо да Београд, у чији је оквир г. Матавуљ метнуо своје приче, није наш Београд где смо сунца угледали.“

Међутим, како подоста београдских приповедака Матавуљ није сврстао ни у једну од својих збирки и

како међу њима има и веома добрих, поједине од њих обухватили смо овим избором.

Не треба обићи ни чињеницу да је Матавуљ, поред тога што је преводио драмска дела са француског, италијанског и немачког, која су се приказивала у београдском Краљевско-српском народном позоришту, написао и две драме – *Завјет*, драму у четири чина (1896) и *На слави*, комад у три чина (1904). Док је прва од њих са темом из дубровачког аристократског живота, друга се догађа у Београду, али је знатно испод његових приповедака. Тачна је оцена Милана Кашанина: „Комад не ваља. Оно што се догађа у њему, то може бити истина у животу, али не може у уметности. Простачки типови и ружни скандали, којима се писац смеје спречавајући гледаоце да то чине, остали су сиров материјал, не створив драму – нису вулгарна само лица, већ је вулгаран и писац.“

2.

Милан Кашанин у свом обимном есеју под насловом „Ускок (Симо Матавуљ)“, објављеном у књизи *Судбине и људи – ојледи о српским њисцима* (1968), идући трагом Скерлићевог приказа констатује: „У Београду Матавуљ не саосећа са светом и не живи с њиме, него га презриво и незадовољно посматра; Приморци су његови људи. Београђани нису. Београд је у његовим списима мрачан не због тога што је Београд збиља такав, него што је мрачан онај који нам о њему приповеда.“ И заиста, у Матавуљевим приповеткама из београдског живота читаоца очекује претежно тамна пројекција људи и догађаја, које писац ипак описује проницљиво и са

објективношћу инвентивног приповедача често суморног расположења.

У већини београдских приповедача Матавуљ се, не једном, успостављајући критички однос према општем стању у друштву, бави сликањем живота обичних малих људи, сиромашног света углавном са периферије. Ипак, понекад је инспирисан и догађањима у вишим и средњим београдским круговима, што је случај у приповеткама „Спиритисте“, „На забави“, „Догађај са попом Цијуном“, „Београдска деца“ и др.

Међутим, Драгиша Живковић, приређивач Матавуљеве приповедачке прозе са тематиком из живота ван пишчевог завичаја у његовим *Сабраним делима*, књ. VI (1954), указује да Матавуљ у појединим београдским причама („Марија“, „Привиђење нашег центлмена“, „Наумова слутња“) као да запада у неки теозофски мистицизам, дакле, правац који се данас може дефинисати као религиозно мистично учење о интуитивној спознаји бога, о непосредној спиритуалној идентичности с њиме, о окултним „тајнама“ повезаности свеколиког људског знања и мудрости божјег бића, као и о могућности да се ступи у однос са „загробним животом“. Насупрот томе, управо у београдским причама Матавуљ љубавне призоре описује са подоста сензуалности и натуралистичких појединости („Сукоби“, „Аранђелов удес“, „Мурталов случај“, „Београдска деца“), с тим што ће критику социјалне неправде маргинализовати, свдећи је на моралистички реформизам приметан у приповеткама „Грешно дете“, „Дијете“, „Влајкова тајна“, „Поп Агатон“, „Ускоци“ и др.

„Већ давно је примећено да је Матавуљ у стварању својих ликова полазио од одређених људи које је

запажао у животу. У његовим београдским причама он се најмање удаљава од тих модела, ту он најмање додаје својих домишљања. Није сувише смело претпоставити да је за све своје личности у београдским причама имао прототип. За један део тих личности то се може утврдити – пише Видо Латковић у предговору књизи приповедака С. Матавуља *Из београдској живоџи* (1948), и потом наводи: „Онај стари чича, који се тако широко, отворено и сугестивно смеје, којег сретамо у више приповедака Матавуљевих (*Уочи развода, Гледајући Хамлеџи* итд.) није нико други него Милован Глишић, у дипломати из *Сиријџи* насликан је Чеда Мијатовић, у симпатичном лекару у *Болничарки* др Војислав Суботић.“ Сам Матавуљ објаснио је у једном писму да је Мита, главна личност у „Нововерцима“, такође постојао и био његов стари познаник, који је 1889/90. радио у Београду па је као назарен протеран. Иначе, назаренима су се код нас звали припадници евангелистичке секте, одомаћене у Швајцарској, чије се учење половином 19. века, преко Мађарске, одомаћило и у Војводини, где су имали своја средишта у Суботици и Сремским Карловцима. Ту су их звали назаренима или нововерцима. На почетку приче „Нововерци“ Матавуљ описује долазак нововераца у Београд, где су се настањивали у одређеним деловима града.

Једна приповетка нарочито може привући пажњу данашњег читаоца, јер у њој дефиљује много личности. Наиме, Матавуљ приповетку „На забави“, почиње овако:

„Једнога зимњег вечера свет је гомилама улазио у зграду Чиновничког удружења на јавно предавање с игранком. Часници приређивачког одбора имали су доста посла, особито онај што је 'са благодарношћу'

примао и бележио добровољне прилоге. Председник њихов, са низом ордена на фраку, клањао се десно и лево и на узвике чуђења редовно је понављао исте речи: 'Дабоме, света је већ много. Занимљиво је предавање!'

Тему *Историја њозоришња од најстаријих времена до данас* изложиће остарели професор Мирошевић. Међутим, главну сензацију приредио је својим доласком господин Бартић, председник Великога већа (може се претпоставити да је у питању председник владе или некакав други високи државни функционер), чији је син већ био присутан.

Матавуљ је верно и исцрпно описао публику на предавању са забавом у згради чиновничке задруге. Опис који би се данас могао сврстати и упоредити са савременом стварносном прозом. И још нешто: Матавуљ је у овој причи описао како се и на забавама могу обављати корисни послови. Тако ће Павишић, један од главних ликова приче, пореклом из одличне породице, пре годину дана отпуштен са високог положаја у државној служби, искористити прилику да издејствује повратак на посао уз унапређење, и то током кратког сусрета са господином Бартићем, председником Великог већа, кога је том приликом обавестио да је његов син фалсификовао меницу на две стотине дуката својеручно потписавши три особе, поред осталих и Павишића, што је изашло на видело пре четири дана. Наиме, лист *Вечерњи весник* већ је објавио једну прилично јасну алузију под насловом „Један шкандал у заметку“, и Павишић даје министру тај примерак саопштавајући му да је и меница са фалсификованим потписима у његовим рукама. Министар му је на то рекао да схвата ствар, односно да га овај сада уцењује. Затраживши да министар Бартић повуче реч,

Павишић ће саопштити Бартићу своју молбу да буде враћен у државну службу, и то са сатисфакцијом, што ће рећи да буде унапређен. На то му овај рече „Добро!“ и отиде кад је музика за игру почела да свира.

Зачудо, Милан Кашанин у своме опсежном есеју не увиђа у каквој је ситуацији Матавуљ био када је написао приповетку „На забави“. Ову причу, која се издиже до панорамске слике београдског друштва, он неправедно потцењује. О тој причи и о Матавуљевом односу према Београду и његовим житељима Кашанин пише:

„Негативан став Матавуљев према београдском животу и људима није једини разлог што су његове београдске приче одувек на мањој цени од приморских. Његово површно познавање београдског друштва није томе мање придонело. У причи 'На забави' људи на балу, у фраковима, из круга државника и дипломата, туђи су писцу, далеки су му, он не прича оно што зна из близине и искуства, него по казивању других лица, по сплеткама – прича му је неминовно лажна и неубедљива, почев од презимена тих људи и жена до њихова речника. Ближи је Матавуљ истини и животу кад говори о периферији и малом свету београдском – о занатлијама, чиновницима, нижим официрима, професорима, ђацима, свештеницима. Али ни тад његове приче немају београдску климу и арому. Неки пут се чак чини да их није писао српски писац, већ странац, који је на српски преведен. Дошавши у Београд као формиран човек, Симо Матавуљ никада није стекао онај однос, дошао до оних запажања о београдском свету до којих је Стеван Сремац, који је познавао Београд од свога детињства. Слични по материјалу својих београдских прича и по свом песимизму у суђењу о људима српске престонице, њих двојица су различити

по свему другом – по осећању, по мислима, по језику, по изразу. Речник и фразеологија Сремчевих личности београдски су, Матавуљевих нису. Симо Матавуљ, који је све наше дијалекте одлично знао, и писао на свима њима, никад се није уживео у језик београдског света. Различити су Матавуљ и Сремац и у психологији личности о којима пишу: Матавуљ је шири и дубљи, Сремац убедљивији.“

Изгледа као да је Кашанин занемарио чињеницу да је Матавуљ причу „На забави“ објавио 1895. године у листу за забаву, науку и књижевност *Бранково коло*, који је излазио у Сремским Карловцима од 1895. до 1914, најпре под уредништвом Паје Марковића Адамова, дакле, у првом годишту и првом броју тада у Србији иностраног недељника, будући да се штампао и објављивао у Аустроугарској. Претпостављамо да је Матавуљ желео да избегне евентуалне политичке компликације с обзиром на то да се у причи описује како се на забави појављује и председник српске владе, чије је презиме Матавуљ променио, што је учинио и са именима још неких других угледника присутних на овој манифестацији.

Матавуљ је живео и радио у Београду у тешко и непријатно време, када су политички сукоби кулминирали убиством последњих Обреновића – краљице Драге и краља Александра 1903. године. О том догађају Матавуљ ће написати причу „Оне ноћи“, коју је објавио у календару *Ситражилово* за 1908. годину, у години у којој ће, 20. фебруара, изненада и преминути. Његове приповетке из београдског живота остају као тестаментарно сведочанство, односно опорука приповедача који је објективно посматрао живот Београда и његове грађане. Иако су његова опажања понекад и опоре пројекције српске

метрополе, оне ипак представљају драгоцену уметничко сведочанство не само о Београду него и о Србији на прелазу из 19. у 20. век, у време веома динамично како у политичком животу тако и у привредним кретањима, што се у великој мери одражавало и у београдској свакодневици, коју је Матавуљ проницљиво посматрао до последњег свога часа.

3.

Критичари и историчари српске и југословенске књижевности имали су претежно сличне, уздржљиве и у основи одбојне ставове о Матавуљевим приповеткама из београдског живота, углавном следећи Скерлићеву оцену, према којој његове београдске приче нису довољно београдске, јер писцу није пошло за руком да уђе у београдски живот и да га изразито и јасно представи. Ипак, чини се да су њихови судови, што су били временски удаљенији, постајали све повољнији за Матавуља. Јаша Продановић замерио је писцу да су личности у његовим приповеткама приказане у свакодневном делању, у акцији, без залажења у њихова душевна стања и расположења. Тај суд изрекао је 1924. године у својој књизи *Наши и сирани*, а неких десетак година потом у *Историји југословенске књижевности* Ђорђа Анђелића читамо следеће:

„У своје време, Матавуљ је био најобразованији и 'најевропскији' југословенски писац. – До Матавуља наши писци се развијају поглавито под утицајем руске, немачке и мађарске књижевности; од њега почиње и сасвим преовлађује романски утицај, нарочито

француски. Матавуљ је највише читао и преводио француске реалисте и натуралисте. На њиховим делима је развио укус и учио вештину писања. Нарочито је волео Золу и Ги де Мопасана, и по њиховим узорима почео и сам писати. Он је од француских натуралиста научио да оштро, објективно и савесно посматра живот и потом уноси у дело.“

Милош Савковић у свом опсежном уџбенику *Јуџо-словенска књижевност* (1938) уочава: „У Београду је Матавуљ живео дуго и упознао његов шаролики свет и разноврсни живот. Као оштар посматрач, он је умео да сними и његову општу физиономију и низ живих карактеристичних детаља. То је свет у коме више нема ни трага од патријархалне културе, али који још није добио скоро нимало од модерне цивилизације. Београд је у то време имао свој специфични карактер града који се налази на прелазу између две велике епохе. Он је био нека нарочита мешавина паланке и великог града, који има своју физиономију нагле трансформације, покрета, плахости, недовршености, неодређеног морала, врло ниско спуштеног, себичности, маније, ситних интереса. Читав низ Матавуљевих типова показује да се друштвени морал налази у кризи. Ситна бирократија, дућанције, радници, Цигани – сви људи са ситним интересима и манијама, непрегледна су поворка овога света који је заборавио одакле је пошао, а не зна куда иде. Има у овом сликању често натуралистичких, врло мрачних боја, ниских инстинката, прљавштине.“

Савковић посебно издваја и истиче Матавуљево приповетку „У Филадельфији“: „Београдска обличја најживље је писац обухватио приповетком 'У Филадельфији', која је нека врста синтезе читавог овог света: то је

натуралистичка слика једног типичног београдског дворишта, у коме има безброј станова; све се ту меша: прашина са улице, задах из помијаре, смрад ракије, оговарања, свађе, туче, плач. Речено је да Матавуљ није умео да слика београдски живот. Међутим, као одличан посматрач, он је успео да сними низ типова и сцена; он није крив што слика носи мрачне боје, јер такво је време било.“

Велибор Глигорић, књижевни и позоришни критичар, академик и професор Универзитета, у својој књизи есеја *Српски реалисти* (1968) овако оцењује Матавуљев приступ и поступак у београдским причама: „Матавуљ је почео да пише приповетке са мотивима из београдског живота првих година по доласку из Црне Горе у Београд. Издао је 1891. године збирку приповедака која носи назив *Из београдској живојши*. Збирка је садржавала три приповетке, 'Грешно дете', 'Дигов посао' и 'Спиритисте'. Приповетке са мотивима из београдског живота писао је у исто време када и приповетке са мотивима из приморског живота. Но као да је приповетке са мотивима из београдског живота писао сасвим другим рукописом. Била је у питању друга средина, друкчија по духу и језику, друкчије боје него приморска средина, Матавуљ је хтео да се прилагоди београдској средини; писао је о њој београдским стилем. Тиме је изгубио врло много од своје приповедачке дражи, у првом реду оригиналност језика и духа, оригиналност оног уметничког оруђа, којим је постизавао ванредну живописност у сликању живота. Његове прве београдске приче деловале су као фељтонистика. У њима је било посматрачког ока, уживљавања у особину амбијента, али у приличној мери веристичког, натуралистичког преношења детаља из свакодневног

живота. У њима се јаче осетила и Матавуљева слабост у грађењу фабуле.“

У *Историји српске књижевности* (2004) Јован Деретић овако карактерише Матавуљев приповедачки поступак у причама из београдског живота: „Матавуљ је на Београд гледао очима зрелог човека и видео је не некадашњи него савремени Београд, за који је Скерлић приметио да је неодређен, у стању прелаза, неухватљив. У том случају Матавуљев фрагментарни прилаз београдској теми био је најпогоднији. Слика света у настајању чини тематску основу његових београдских приповедака. Осим тога, као град који је више од свих српских градова био велики, модеран, савремен, Београд је пружао обилно и разноврсно градиво за причу и Матавуљ је то искористио боље од свих других приповедача. У његовим београдским приповеткама важније су саме приче о Београду од Београда у причама. Оне показују да је Матавуљ и о Београду могао писати добре приче, као што је писао добре приче и о крајевима које је још мање познавао од Београда или чак о темама прошлог и далеког. Кад се усавршио као новелиста, он је могао писати о било којој теми која је прикладна да буде предмет за новелу, чак ни приче писане по наруџбини нису морале испасти лоше, а прича настати и о лицима која траже писца да им се понуде као предмет за причу (*Прегмећ за њричу*) (...) Матавуљ је тек у Београду постао уистину модеран новелиста, што се испољило и у приповеткама из свих тематских кругова, а највише у далматинским и београдским. У београдским причама Матавуљ се од регионалног реалисте чији су корени фолклорни преобразио у модерног урбаног приповедача.“

*

Приповедачку прозу са темама из београдског живота, стилски савршено обликовану, Симо Матавуљ писао је током последње деценије претпрошлог и првих осам година прошлога столећа и управо тим својим остварењима извео је српску реалистичку приповетку на путеве урбане прозе у токовима савремене европске књижевности. Са истанчаним мајсторством у портретисању обичних, малих људи градске свакодневице, попут Флобера и Мопасана, Додеа и Золе, са изванредном моћи уочавања карактеристичних животних појава, Матавуљ успева да оживи читаву галерију малих и обичних личности, чије је животне догодовштине ревносно пратио сматрајући да само тако може остварити пуну објективност уметничког приказа живота у српској престоници, што му је у београдским причама пошло за руком.

**ПРИЧЕ ИЗ
БЕОГРАДСКОГ
ЖИВОТА**

ЧУДНИ РАЗГОВОРИ

Уђох у крчму као свакога дана свечера, пак се не зачудих што нема никога, него што нема њих.

– Па, ди су они? – запитах момка, који бјеше већ ставио чашу пива преда ме.

– Па знате да је Бадње вече те је у ово доба сваки у својој кући.

– Е, гле, 'ди је мени памет да се сам томе не сјетим! – рекох дижући чашу између зјенице и свјетлости која допираше од најближе прљаве лампе, а пошто отпих половину, насмијох се помишљајући у себи: „Дакле се вечерас неће претресати филозофска, естетична, хисторичка и друга питања! Дакле нећемо вечерас стављати на мјерила Данта, Лајбница, Доситија, Волтера, Верешчагина, Карађорђа, Наполеона и многе друге славне људе и жене... О, брате, ала морамо бити чудни онима који нас слушају и гледају како слатко грискамо мезу, залијевајући је овијем швапскијем пићем; онима који знају да нас двије трећине проводи дане пјевајући

пером: чарне очи, свилене косице, славуја пој, румену зорицу и остале лијепе и корисне ствари...”

Тај низ мисли прекиде ми пуцањ у близини – биће да је њеко у тај мах припалио свјећице у кристбауму (у Биограду нема више ни помена о бадњацима).

Поручих другу чашу пива, па гледајући кроза њу почех мислити баш о њему – о пиву... Зашто баш о њему? Та приличније би било да се тога часа у памети вратих на своје дјетињство, те да се опоменух свијех обреда око бадњака; или да се сјетих другијех обичаја, које сам гледао међу господом и међу простотом, скитајући се доцније по различитим крајевима српскога и хрватскога народа! То би било јаче у вези са онијем свечанијем пуцњем – али, ваљда, баш стога што сам сваке вечери на томе мјесту бивао засићен пјесничким стварима, стога – прионух да распредам о жутој течности која ће замало преда мном бити. Отприлике говорих сам у себи: „Еј, пивце, колико те попих, а не знам како се правиш! Управ срамота. Знам да си од јечма, хмеља и још од њешта, али како се то мијеша, у каквој размјери, како ли се то готови, ништа од тога не знам, а могао сам све то потанко дознати! Шта бих одговорио каквом сељаку да ме о томе запита?“ Ова пошљедња помисао натјера ми крв у образе од стида, те да се ту десио какав пивар, хоћах га испитати и од њега научити напамет сав поступак. Пошто тога не би, падох у сентименталност и наставих:

– Свакако, та је чаша пива сок од толико јечма колико би доста било да сит вечера какав гладник! Ти, дакле, не само једеш хљеба изобила, него и пијеш хљеб, без потребе, са својом и туђом штетом... Сад предочих сам себи да се од те помисли згрозе сви који троше пиво, па да га се одреку, шта би онда настало? Онда би пивари морали

позатварати своје творнице, те би неисказано силне гомиле јечма употребљаване биле ондје гдје треба, тј. у неисказано силним гомилама гладна народа итд. итд.

Ко је навикао размишљати о тијем крупнијем питањима која обухваћају цијело човјечанство и прожимљу данас одабране мозгове, тај зна да се одговори роје на хиљаде, да су бољи један од другог, и тај ће ми вјеровати да сам се морао ухватити за главу бојећи се да не прсне. Па онда нагнух чашом да ублажим пламен милосрђа од кога ми гораху груди. Пошто предуших, уздахнух из дубине срца, а у тај мах њеко крај мене уздахну и рече јасно и разговетно:

– Заиста је глад њешто страшно!

Ја, препанут, обзријех се да видим ко је тај што чује и моје мисли, али се већма упрепастих не видећи никога. Ухватих се за било. Оно је помамно играло. Газда и слуге за тезгом бројаху новце и свршаваху рачуне. Један је гасио свијеће по дуварима. „Брзо амо да... платим!“, викнух га, па заметнух с њим разговор, а све мислим о утвари. Утоме зачесташе пушке по улицама.

Ја изађох. Ноћ ведра, топла, као усред Приморја, не фали ништа но да закрекећу жабе, па би помислио: пролеће је! Након њеколико корака угледах пун, боже опрости, угојен мјесец, сја над Палилулом, и осјетих мирис од тамњана. Тада се одједном смирих, обузе ме милина, из мојих груди одлетје право горе у ведрину небеску „Рождество твоје“, те се сложи са појањем анђелића. Весео идем тако напријед смишљајући баш како ћу опет запјевати чим бахнем на праг моме пријатељу који ме бјеше позвао, кад у томе заносу поклизне ми нога и ја треснем на калдрму. О, добросретна калдрмо биоградска, доста ти је њежнијех ријечи намјењивано, али

сумњам да си кад топлијих и искренијих ријечи чула од мојих! Па и вас, анђелићи у горњем Јерусалиму, и тебе пријатељу у Палилули, споменух онако својски...

Храмљући вратих се у свој стан. У мрачном ходнику премећем џепове, нећу ли наћи коју кресавицу, али при мени ни ђавоље! И куд ће ђаво да ми се у томе трену живо предочи њека страшна објава коју сам прије два сата прочитао на ћошку. Њеки Рус, по имену Ема Елвира, по занату професор тајанственијех наука, „јављаја“ унакрст Биограду да сутра, на Божић, у гостионици код „Хајдук Вељка“, ко плати најмање динар и пò, највише два динара и пò, тај ће моћи гледати духове – и то праве, „настојашче“ духове из царства духова. Ради бољег увјерења бијаху на објави и њихове слике. Мени се коса најежи, те – колико могох од набоја – потрчах уза степенице. Газда искочи помишљајући зар да ме ко гони, али ја се савладах, те с осмејком на устима уђох у своју топлу собу!...

Чим остадох сам, станем призивати духове, правећи прописане покрете. Одавно не бијех чинио то, и гле, миран сам био и задовољан. Домало осјетих да их је око мене тма и да чекају, као што је ред, да ја којега ословим, и ја рекох:

– Благо вама! Бар не знате шта је глад!

То је био будаласт почетак, али ми се тај узвик сам оте с усана.

Зачух шуштање као од свиленијех хаљина и одмах затијем умиљати, познати ми глас једне миле покојнице:

– Какву глад мислиш, драги? Је ли ону што мори срце и што се зове љубав? Или ону другу што мори сву утробу и којој нема другог имена? Обје укрштају свијет, и без њих свијета не би могло бити. Ја то сад знам боље него

ти, али си ми ти то први наговјестио док бијах у животу... Збиља, шта ти је ноћас наврло те једнако спомињеш само то? Брајо ми каза да те при тој помисли затекао тамо гдје си пио, ха-ха-ха!

Ја се нимало не зачудих тијем њезинијем скоковима – та увијек је така била – него се хитро домишљах каквом епиграму којим бих јој засладио наш састанак послје толико времена, али ме прекиде њезин „Брајо“.

– Заиста је глад њешто страшно! – рече он истијем гласом као прије у крчми.

Мени преврије.

– Ко је тај твој Брајо!? Шта се он мијеша? Ко је још с тобом?... Ти знаш да ми је мио говор само са познатима...

У тај мах чух као лепетање крила испред прозора, као да јато птица пролетје, а у исто вријеме осјетих студен.

– Ти си суревњив, а то ће рећи луд! – рече Брајо оштро. – Треба да знаш да ми немамо пороке које смо могли имати, а то ће рећи – ваше. Твојом осорљивошћу ти си нас увриједио свијех, и они су сви отишли, осим мене... Него, не жали! То би се десило да си био и љубазнији, пошто је моја превласт ноћас.

– А ко си ти и шта хоћеш од мене? – запитах дршћући.

– Ја сам Дух вишега реда. Хоћу да те кињим... Утоли! Ја знам што ти жуч покреће и знам напријед све што би ме питао, али ти је залуду, зато се савладај, буди јачи него што си обично. Је ли да је глад њешто страшно?

– Та то и деца знаду! – рекох опрхо.

– Да видиш, баш дјеца најмање знају за то – поврну он мирно.

– Па знају људи...

– Који људи? Је ли они што се лијече кад не могу јести; што навлаш иду у лов да огладне; што случајно осјете

мало празнине у желуцу на жељезници, на лађи, у позоришту кад је представа дуга и смијешна...

– Па радници и сељаци...

– Да ли сви радници и сви сељаци? Зар...

– Уф, брате... опрости, ћах да речем, Душе вишњи, што ме питаш за оно што боље знаш него ја? Што ме питаш кад ти, можебити, једнијем погледом прегледаш сву ову несрећну звијезду коју чепљемо ми тјелесни; кад знаш да двије трећине њезине дјеце гладују цијелом утробом; да глад управ царује на њој; да је она извор ратова, болести, сеоба и осталијех зала!... А ти, који прозиреш све, ти познајеш моје срце, ти знаш како ми често присједне благовање помишљајући на милионе јадника...

– Ах, млакоња, ту сам те баш хтио навести! Ко ме је каква корист од твога пренемагања?

Ја, пренеражен, застадох часком, пак чисто дјетињски запитах:

– Дакле, то ми се неће уписати у правду?

– А као зашто? – рече он подругљиво. – Одговори ми: коме је каква корист од твога потајног пренемагања?

– Па шта да радим?

– И још не разумијеш!? Дед послушај ово што ћу ти казати, да ако се послјије овијех ријечи оразумијеш. Ја сам један од онијех који стоје пред Вјечном Правдом, за коју ви говорите да је спора, али достижна, а требало би да кажете да је спора по вашем мјерењу. Она се примиче ка грјешници земљи, и дан је близу кад ће је пречистити огњем и крвљу... Ти, као и сви твоји вршњаци, то наслућујеш, али нећеш да добро отвориш очи... Ја и другови из мога реда оваквих веселијех дана обилазимо млитавце као што си ти (премда се са сваким не разговарам овако по домаћу, јер сваки не умије ради своје забаве и

из саможивске намјере да призивље духове, а теби се ево изврнуло на друго). Други, виши од нас, надгледају људе који својим радом блаже невољу. Трећи, највиши између нас који досижемо к земљи, купе сиротињске сузе и тачно биљеже њихове патње. Један од њих баш сад се и налази под овијем истијем кровом. Рекох што имах, довиђења!

– Немој одлазити, молим те, пошто си толико остао...

– Погледај на ту справицу којом мјериш вријеме, пак ћеш видјети колико сам остао. До-ви-ђе-ња!...

Ја погледах на часовник. Стрјелица на њему бјеше се помакла само за два минута откад је разговор почео.

Пошто ми се глава мало охлади, почех размишљати о тијем чуднијем разговорима са „бесплотним“ силама. Они су, можебити, ништа друго до одсјеви духова заграђених лобањама – нас самртника.

На освиџак Божића, 1889.

НОВОВЕРЦИ

I

Беше јесењи дан предвече. Дувао је јак северни ветар. На савској обали, лактима на бранику, лицем према води, стајаше неки висок, сух човек, са шајкачом на глави, у кратку гуњићу и панталонама које му звоњаху око чланака.

Када лађа уђе из Дунава у Саву, изађе из царинарнице позорник, затим други, за њима се промоли кроз врата нека космата чиновничка глава, па брзо устукну. Први позорник пође ка усамљеном чекаоцу, па видећи како овоме ветар надима хаљине, најмањи представник власти исправи јаку на шињелу, тури руке у шпаге, пак се накашља – онако малко званично – а очи му севнуше, као да веле: „Три корака натраг, бре!“ Човек се одмаче, јер чу иза себе кораке и грају путника. Лагано окрете главу према гомили, те му „власт“ виде сухо потамнело лице, обрубљено седом брадицом, очи ситне и поцрвенеле, танак, готово прав нос – еле обличје незнатно. Чича сад спусти низа се озебле руке и обрну главу ка лађи.

Тада настаде обичан призор. Лађа бубну бочином; она се два позорника укрутише на изласку, па тргају из руку путне листове, а ногама прече излазак.

На лађи опет вардања и дрека; узвицима спушта се с неба бог и сва његова војска у три језика: мађарски, немачки и српски.

Пред катарком беше се укрутила нека висока жена. По јелеку и сукњи видело се одмах да је радничкога ста- лежа. Жена мирно, скрштених руку, чекаше докле не изађе и последњи њен сапутник, па онда пружи књижи- цу позорнику, који у тај мах уђе у лађу. У исти тренутак стани се пред њом онај сухоња чича, те се њих двоје руковаше и прошапташе две-три речи.

– Па шта не излазите, кад ћете у Београд? – рече љу- тито позорник треснувши књижицом о длан. – Двоје вас је, ви и муж. Где вам је муж?

Жена одступи на страну. Иза њених леђа, на високу ковчегу, сеђаше неки човек, који хитро устаде. Са тем- ном од шешира не допираше жени до носа. Чича и њему пружи руку и обојица прошапташе нешто, пак дохвати- ше за гвоздене дрњице од ковчега, жена поможе, и чича се натовари, те се крену пред њима. Жена одиже једну набубрену врећу, а муж јој узне неку кутију, па за њима.

У црноме ковчегу беше обућарски алат, труба учиње- не коже, неколико комада кухињског посуђа, пак огртач и хаљине. У врећи беше рубље. У кутији неколико штам- паних књижица и рукописа.

– Шта ли вам је то? – пита чиновник.

– Молитве! – одговори брзо жена и пружи своју ши- року руку као да заштити кутију.

– Какве молитве!?! – рече чиновник у чуду, пак узне горњу хартију и разви је. Беше писмо са печатом и

потписом старешине београдске обућарске задруге, у ком се допушта Мити Петровићу, обућару из Новог Сада, да се пресели у Београд и отвори радњу.

Друго писмо беше полицијско уверење: како је Мита Петровић измолио допуст да се са својом женом Персом настани у Београду.

Чиновник не хтеде прегледати остале хартије, но запита немарно:

– Ви сте Мита Петровић, обућар?

Мита не одговори. Његове очи укочене гледаху у отворену кутију, али му поглед беше расејан. Образи му беху округли и румени, брада црна, прогрушана. Могао је имати највише до 45 година. Јака му на кошуљи беше веома чиста, а горња хаљина мрке боје половна. Перса беше утолико необична што на њеној јакој грађи месо беше жућкасто, болешљиво, очи водњикасте, те јој широко увенуло лице напомињаше ликове светаца у екстази.

Након мало тренутака ћутања понови позорник чиновничково питање.

Мита потврди главом.

Чича се умеша:

– Јес, јес. Ово је Мита, а ово му је жена Перса. Он је долазио, знаш... има... петнаест дана, и кô што видите, добио је дозволу да...

– А ти, који си? – прекиде га позорник.

– Ја сам... мени је име Срета. Ја сам покућар код господина... помену име некога богаташа на Врачару.

– Па што ти да говориш место њих! – осече се други позорник. – Зар они немају уста?

Обућар се намргоди, диже кажипрст и лагано изговори:

– Види Бог да имам уста, али су уста дата да се говори кад треба!

Чиновници се насмејаше, а Срета, Перса и Мита изађоше.

II

После два-три дана, у једној од споредних улица у савском крају, над вратима једне ониске куће освану црна гвоздена плоча са натписом: *Димитрије Пејровић обућар*. На једном прозору до врата беше изложена насликана ципела.

Према прозору бејаху враташца, кроз која се улазило у доста пространу собу. Перса беше купила колико јој требаше од покућства и гвоздено огњиште, које смести у кухињицу до собе. Имали су још и шупицу и два корака дворишта.

Преко пута од Митина дућана, мало лево, бејаше крчма, коју држаше нека Макрена, средовечна удовица, гојазна, привлачна лица. Кад не бејаше гостију, Макрена би увек стојала на прагу, туривши руке у шпаге од сукње. Ретко би ко прошао да га она не позна и да с њим не измени гдекоју веселу реч. Заједљиве досетке и масне шале не буњаху је нимало, но је увек готова била да врати мило за драго.

Према крчми, десно, беше вигань некога Немца, где је ковало десетак радника и шегртића. Чак и недељом и осталих свечаника наковњи звектаху од зоре до мрака. Газда беше постар, ћелав и трбушат. Он је по цео дан седео, турпијао и гладио сковане ствари, а својим крупним

избуљеним очима на све стране по вигњу стрељао да уздржи млађе у запу.

Најстарији му радник бејаше Јожи Мађар. Тако га зваху, јер се сам издавао за Мађара, али његово обличе ни издалека не напомињаше хунскога сина, какова га ми обично замишљамо, наиме: црнпураста, осредњег раста, живих очију, брка зафитиљена до уха. Јожи беше сушта супротност томе – повисок, плав, четкаста брка. Зими и лети Јожи ношаше исте излињале хаљине, мек шеширић, богзна какве доје. Кад је шеширић затурен за потиљак, Јожи је при себи, а кад је нахерен, тада Мађар „бесни“. Код свога газде Јожи не могаше узети ниједне паре напред, код Макрене ни за пет пара пића на вересију, премда се храњаше код ње плаћајући месечно. Дебељко мало речи трошаше с њим, али свака вештија ковачка работа пролажаше кроз Јожине руке. Зато је он једном ноћивао бесплатно у вигњу. Јожи ћутке, марљиво кује дан, два, три, па одмах узме наднице, те већ не избива из Макренине крчме; ако га гости не избаце, а онда га обично прихвате стражари и одведу на ноћиште у „бувару“.

У истом низу где и вигањ беше столарска радња мајстора Тиме. Беше то бркоња, крупан, здрав човек од четрдест и коју годину, прави Шумадинац. Тима је био озбиљан раденик и домаћин са пуном кућом деце. Имао је три помоћника. Тима бејаше редован гост Макренин, али само вечером, и само на по оке црна вина. Нико не запамти да је кадгод сео на друго место него на своје, да је попио мање ил' више од поменуте мере, да је преседео после десет часова, да се с ким крупно нашалио, да се с ким поверљиво разговарао. Тима не тражаше пријатељства и љубави, него као да му и реч и покрет заповедаху да буде цењен.

До дрводељнице беше бакалски дућан Стеве Н...., човека испод тридесет година, кудрасте црне косе, брчића јако негована. Млади газда беше гладац прве врсте. Његов пребели оковратник и наруквице плењаху очи свих слушкињица.

Од осталих становника те улице споменућемо само још једнога. Беше то професор богословије, висок, коштуњав поп, смеђе браде, око тридесет година. Рукави од горње хаљине беху му као звоно, под грлом му вишаше некаква медаљица, у руци је носио висок штап, с врха сребром окован. Попа је ходио укрућен, замишљен, ловећи очима поздраве. Ко је хтео да му се љуто замери, доста беше да га зовне именом, да му рече напр. „Добар дан, попе Коста!“ „Нисам ја твој поп нити смо заједно кашу кусали!“, одговорио је више но једном. Суседи познавајући му слабост зваху га у очи: господине професоре.

Већ првих дана ако се промоли Персина мртвачка глава, а Макрена се деси на вратима сама, подбочи се и удари у грохотан смех и чека да је пролазници питају за узрок ненадне веселости; ако је у друштву, тада безобзирце показује прстом на њу. Перса се чини невешта томе ругу. Кад јутром пође на трг, са котарицом преко руке, те хитро граби својим дугим корацима, а нажу-та сукња климаше јој око чланака, тада Макрене стане уакање. Као на поклич искоче: калфица, газда Степа и шегрти из вигња, слушкиње се устављају, гдекоја матора госпођа провирује кроз прозор.

– Еј, Шојке ли, Шојке! – виче и решета главом Макрена.
– Да се ја питам, знали бисте по коју се цену селите у Београд!

– Теби је криво што мајстор Мита не пије! – довикну јој једаред газда Степа.